

Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu*

ALPASLAN DEMİR**

ÖZ

Tarih boyunca afetler nedeniyle oldukça sıkıntılı dönemler yaşayan insanoğlu, bunlara karşı önlemler almaya ve hatta doğaüstü ve dinî ritüeller içeren önlemler ile korunmaya çalışmıştır. Çekirge gibi hayvanların verdiği zararlar da afet olarak nitelendirilmektedir. Çekirge istilaları tarih boyunca insanoğlunu oldukça sıkıntıya düşürmüştür. Bazen “yaratanın cezalandırması” olarak da nitelendirilen çekirge istilaları nedeniyle kıtlıklar yaşanmış, köyler ortadan kalkmış, ölümler meydana gelmiştir. Ekili ve dikili mahsule verdiği zararlar nedeniyle, ekonomiyi de sekteye uğratan çekirgelerden ötürü sıkıntı yaşayan halkın çare olarak başvurduğu önlemlerden biri de “çekirge suyu”dur. “Sığırcık suyu” olarak da bilinen çekirge suyu, Osmanlı Devleti'nde çekirge felaketine karşı alınan önlemlerden biriydi. Bu çalışmada, sadece çekirge değil, diğer zararlı haşerelere karşı da sıklıkla kullanılan çekirge suyu, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler: Doğal afet, çekirge, Osmanlı, çekirge suyu, sığırcık suyu

Tarlalarında çalışan köylüler bir anda o korkunç sesin geldiği noktaya doğru baka kaldılar. Milyonlarca çekirgenin oluşturduğu o korkunç koro ve kara buluta benzer o görüntü dakikalar içerisinde kendi buldukları bölgeye ulaşmış ve gökyüzü bir anda karanlığa gömülmüştü. Köylüler korku dolu gözlerle etrafa kaçışmaya başlamıştı. “Tanrının bize verdiği bir ceza” bağırışları çekirgelerin çıkardığı sesler arasında yok olmuştu. Haksız da sayılmazlardı; tarih boyunca pek çok çekirge felaketi “yaratıcının verdiği bir ceza” olarak değerlendirilmiş ve hatta kutsal kitaplara dahi konu olmuştu. Örneğin, Musa'nın Mısır'dan çıkışı ile ilgili anlatılan rivayetlerde Allah tarafından Fıravun'a verilen lanetlerden biri de çekirge felaketi idi. Sadece çekirge değil,

* 7-8 Kasım 2013 tarihinde Namık Kemal Üniversitesi ve Motif Vakfı işbirliğinde “Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu”nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih Bölümü/TOKAT
E-posta: alpaslandemirtr@yahoo.com

büyük tahrip ve ölümlere neden olan her doğal felaket, insanların algısında işlenen günahlara karşılık yaratıcının bir cezası olarak değerlendirilmiştir.

Hitit İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan veba salgını, Hitit krallarının dahi ölümüne yol açmış ve halk arasında büyük korkuya neden olmuştu. II. Arnuvanda'nın yerine tahta geçen küçük oğlu II. Murşiliş, babasının daha önce tahta geçen yeğeni III. Tuthaliya'yı öldürmesine kızan tanrıların onu ve ağabeyini cezalandırdıklarını düşünerek ünlü veba dualarını yazmıştır. Bahsi geçen duada, babasının işlediği cinayetin günahının kendisine de geçtiğini ve tanrılar tarafından bunun öcünün alındığını ifade etmektedir (Kılıç 2004: 119-120). 1053-54 tarihinde Antakya şehrinde güneşin içinde felaket alameti olarak beliren nişane herkesi korku ve dehşet içerisinde bırakmıştı. Bütün Hıristiyanlar bunu Allah'ın bir gazabı olarak değerlendirmişti (Urfalı Mateos 1987: 98).

Hız. Âdem'den sonra dünya canlıları için ikinci bir başlangıç oluşturan Nuh tufanı da Allah'ın bir cezalandırması olarak insanlığın hafızasında derin bir iz bırakmıştır. Nitekim Kuran-ı Kerîm'in Nuh suresinde bu olay açıkça anlatılmaktadır. Nuh suresi dışında bazı surelerde de bu olay tekrarlanmaktadır. Örneğin, Araf suresinin 64. ayetinde bu olaya “[b]unun üzerine onu tekzib ettiler. Biz de onu ve onunla beraber gemide olanları kurtardık. Ayetlerimizi tekzib edenleri de garkettik. Çünkü onlar bir kör kavim olmuşlardır” şeklinde atıf yapılmaktadır. Benzer şekilde Ad, Semud, Lut, Medyene kavimlerinin başına gelenler de Allah'ın bir cezası ve uyarısı olarak nitelendirilebilir (Bilmen t.y.: 1034-1059). Tevbe suresinin 126. ayetinde “[o]nlar her yıl bir veya iki kere kendilerinin çeşitli belalara uğrattıklarını görmüyorlar mı? Böyle iken yine de tevbe etmiyor ve ibret almıyorlar” ifadesi de bu durumu açıklar.

Çekirge Afeti ve Sığırcık / Çekirge Suyu

Çekirge afeti geçmişte olduğu gibi yakın tarihe kadar ülkemiz için bir tehdit unsuruydu. Nitekim 1930 yılında ortaya çıkan çekirge afeti 17 ili, 1945 yılındaki afet ise 9 ilde 40 ilçeyi etkisi altına almıştı (Balamir t.y.: 14-15). Kimyasal ilaçların yaygın olarak bulunmadığı dönemlerde çekirge felaketi ile mücadele, insan gücüne bağlı kalmakta ve bu da mücadeleyi zorlaştırmaktaydı. Çekirge istilasına bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık¹, salgın hastalık, pahalılık ve iç göçler domino taşları gibi birbirini tetiklemiştir. Bunların doğurduğu sosyal ve ekonomik problemler nedeniyle, çekirgeyle mücadele de hassas bir şekilde devam etmiştir (Erler 2010: 89; Gül 2009: 156-157; Aydın 2007: 126-127).

Çekirge ile mücadelede şu önlemler alınmıştır: Çekirgelerin kuru ot veya barut ile yakılması, hendekler kazılarak buraya doğru sürülerek gömülmesi.

¹ 16. yüzyılda yaşanan kıtlıklar üzerine güzel bir değerlendirme için bkz. White 2012: 120-128.

Bu bağlamda yerel halk para karşılığı, resmi görevlilerse vazife icabı çekirge itlafında yer almışlardır (Gönüllü 2012: 4-5). Yine çekirge tohumlarının yakılarak veya toprağın sürülmesi ile telef edilmesi, Suriye'den Kıbrıs'a getirilen kuşlar örneğinde olduğu gibi başka bölgelerden bu haşeratı yiyen sığırcık, karga, leylek, kırlangıç benzeri kuşların nakledilmesi (Karademir 2013: 55-59) gibi önlemler ile mücadeleyle çalışılmıştır.

Çekirge felaketi yaşanan bir bölge, şayet çekirgeler yumurtalarını da bırakmışlarsa senelerce bu felaketle baş etmek zorunda kalabilirdi. Bu durum ise halk arasında bıkkınlık yarattığı gibi, ekonomik ve sosyal sarsıntılara da yol açıyordu. Bu çerçevede, 18. yüzyılda yaşanmış bir olay halkın içine düştüğü çaresizliğe ilginç bir örnektir. Halk arasında çekirge ile mücadeleden dolayı yaşanan bıkkınlık o derece artmış olmalı ki, kadı tarafından çekirgelere hitaben bir mürasele² yazılmıştır. Çekirgelere hitaben yazılan bu belgede, halkın kendilerinden şikâyetçi olması nedeniyle metnin kaleme alındığı ve bundan ders alıp gitmeleri, aksi takdirde her şeyin yaratıcısı Allah'a havale olunacakları ifade edilmiştir.³ İşte bu noktada, ilahi temelli olduğu düşünülen bu felakete karşı ilahi çözüm yolları arayışına gidilmektedir. Çekirge suyu da bu çerçevede düşünülmelidir. Çekirge suyu ya da sığırcık suyu olarak adlandırılan ve kutsal kabul edilen bu su, belgelerden anlaşıldığı üzere Anadolu'nun pek çok bölgesinde bulunmaktadır. Bu su aslında sadece Anadolu'ya da has değildir. Sığırcık ya da çekirge suyu olarak bilinen suyun kendi inançları çerçevesinde Hıristiyanlar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. 1473 yılında Kıbrıs kralı, iki Ermeni'yi "çekirge kuşları" ya da "Muhammed'in kuşları" olarak bilinen kuşları kendine çeken suyu getirmeleri için İran'a göndermiştir. Bu çözüm işe yaramış olmalı ki 1507 yılında da benzer yöntem kullanılmıştır. Bu su, Tebriz'in güneydoğusunda Çerç şehrinde bulunuyordu (Jenings 1988: 282-283). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme* adlı eserinde bahsettiği ve İsfahan ile Şiraz arasında bulunduğunu söylediği suyun⁴ Çerç şehrinde

² "Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından kadı ve naiplere ve onlar canibinden nahiye naiplerine tayinleriyle selâhiyetlerini mübeyyin olarak yazılan resmî emirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kadılar tarafından bir husus hakkında yazılan resmî kağıtlara da mürasele denilirdi. Mürasele; Arapça haberleşmek, mektuplaşmak demektir" (*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 1993: 621).

³ 17. asrın sonunda bir kadının çekirgelere gönderdiği ve İhsan Sungu Kütüphanesi'ndeki koleksiyonda bulunan müraselede şunlar yazılıdır: "Euzubillahimineşeytanirracim bismillahirrahmanirrahim çekirge ismi ile müemma olan obur siz ki ibâdullahın nebatat mezzû'atını ekl itmekle zarardan hâli olmadığınız ecilden ibâdullah sizden şevkâ itmeleriyle cânib-i şer'den tenbih için size mürasele tahrir ve irsâl olundu. Gönderene mütenebbih olub ol-makûle zarardan fâriğ olub gidesiz. Gitmezseniz hâlikü'l-küllî-şey olan zü'l-celâle havâle olunursuz." (Belge fotokopisini gönderen Feridun Büyükyıldız'a teşekkür ederim.)

⁴ "İsfahan ile Şiraz arasında bir su çıkar ki, Allah'ın şaşılacak sanatlarındandır. Sığırcık suyu nâmiyle meşhurdur. Kaçan bir yere çekirge istila edip, mahsullerini yese; bir kimse varıp o sudan bir şişe alıp, arkasına bakmadan ve şişeyi yere komadan o araziye getirse, o suya sayısız sığırcık tâbi olup, o çekirgeleri öldürdüğünü tevatür ile naklederler." Bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı.

bulunan su olması muhtemel midir? Tebriz'in İsfahan ve Şiraz'a göre ters tarafta ve çok yukarılarda bulunması nedeniyle bu ihtimal pek mümkün görünmüyor. *Marifetnâme*'de bahsedilen suyun İsfahan'ın güneyinde bulunan Semirom'da bulunduğu söylenebilir. Nitekim, Semirom'a otuz kilometre mesafede "Abi Malah" veya "Çekirge Suyu" isminde bir kasaba bulunmaktadır (Namdar Rahmi 1934: 115).

Halep'te yaşanan çekirge afeti sırasında ise Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler inanışlarını birleştirerek aynı seremonide ikonları, kutsal suları vs. kullanarak çekirge ile mücadele etmeye çalışmışlardır (Jenings 1988: 291).

Manisa şeriye sicilindeki bir kayda göre, bu şehirde yaşanan çekirge afetine bir çözüm bulma amacıyla 14 kadılığa sığırcık suyu getirmek üzere isimleri belirtilen dört nefer gönderilmiştir (Emecen 1989: 244). Fakat şeriye sicilinde geçen kayıta 14 kadılığın ismi belirtilmemiştir.⁵ Dolayısıyla, söz edilen yerlerin nereler olduğu konusunda başka kayıtlara başvurmak gerekir. Bu çalışmayı yaparken incelenen belgelerden sadece birinde geçen bilgiden hareketle Konya'da böyle bir suyun var olduğu söylenebilir. Nitekim, 1859 yılında Musul'da ortaya çıkan çekirge afeti karşısında çaresiz kalan halk, otuz sene önce de böyle bir afet yaşadıklarını ve o zaman yaşanan bu problemin Konya vilayetinden getirilen sığırcık suyu sayesinde çözüldüğünü belirterek yöneticilerden tekrar bu sudan getirilmesini talep etmiştir (BOA.A.}MKT.UM. 354/56). Ne var ki belgede suyun tam olarak nerede bulunduğu konusu açıklanmamıştır. Bu suyun nerede olabileceğine dair yapılan araştırma da sonuçsuz kalmıştır. Musul'da yaşanan bu afet sırasında halk, otuz yıl önce Konya'dan getirilen sığırcık suyundan talep etmesine karşılık, bölgedeki afete çözüm Semerkandî'nin Ankara'da Şeyhler köyünde bulunan tekkesinden getirilen su ile olmuştur (BOA.A.}MKT.UM. 387/39). Daha önce Konya'dan getirilmiş olan suyun her nasılsa ortadan kalkmış olabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla yöneticiler Konya'dan tedarik edemedikleri suyu Ankara'dan tedarik etmiş olmalıdır. Bir başka çekirge suyunun ise *Taşpınar* dergisinde kaleme alınan bir yazıdan hareketle Kırşehir'de mevcut olduğu söylenebilir (Namdar Rahmi 1934: 81). Üsküdar'da meydana gelen çekirge istilasısı üzerine Çorum'dan sığırcık suyu getirilmesine dair 8 Kasım 1586 tarihli hükümden anlaşılacağı üzere, bir diğer çekirge suyu ise Çorum'da bulunuyordu (Emecen 1989: 244).

Çekirge ya da sığırcık suyunun en yaygın olarak alındığı tekke hiç şüphesiz Osmanlı arşiv belgelerinde de sıklıkla bahsi geçen, Şeyh Ali Semerkandî'nin kerametiyle ortaya çıkan ve Şeyhler köyünde bulunan suyu tasarruflarında bulunduran Semerkandî'nin tekkesidir. Günümüzde de hâlâ varlığını vakıf

⁵ Bkz. *Manisa Şeriye Sicili* 1, s.58.

hüviyeti ile sürdüren bu tekke, Osmanlı arşiv belgelerinde sıklıkla zikredilmektedir. Hz. Ömer'in torunlarından Şeyh Ali Semerkandî 1320 yılında İsfahan'da doğmuştur. Peygamberden aldığı manevi işaretle Anadolu'ya gelen Şeyh Ali Semerkandî, Anadolu'nun çeşitli bölgelerini dolaşarak ve devlet büyüklerine nasihatler vererek onlara yol göstermiştir. Şeyh Ali Semerkandî, bugün Karabük'ün bir ilçesi olan Eskipazar'da ikamet etmekte iken keramet göstermiş ve ettiği dua ile yerden su çıkmış, suyun ulaştığı yerde ortaya çıkan "sığırcık kuşları" ekinlere zarar veren haşereleri yok etmiştir. Şeyh Ali Semerkandî son olarak, bugünkü ismi Kızılcahamam olan Yabanabad kazasına yerleşmiştir. Şeyh Ali Semerkandî'den dolayı köye sonradan Şeyhler adı verilmiştir. Şeyhler köyü daha sonra büyüyüp gelişerek bugünkü Çamlıdere olacaktır. Burada da kerametini gösteren Şeyh Ali, dua ederek çıkmasına vesile olduğu suyun çekirge ve benzeri haşerata karşı kullanılmasını sağlamıştır. Çekirge suyu olarak bilinen bu su nedeniyle Osmanlı döneminde Çamlıdere bölgesi padişah fermanı ile vergiden muaf tutulmuştur. Şeyh Ali Semerkandî'nin türbesinin de bulunduğu bu alandan çıkan su, şeyhin soyundan gelen bir kişi vasıtasıyla haşereler nedeniyle problem yaşanan bölgeye götürülmekte ve bazı dinî ritüellerle birlikte buralara serpilmekteydi. Bu suyun kerameti olarak ortaya çıkan sığırcık kuşları vasıtasıyla haşereler ortadan kalkmaktaydı (Erdoğan 2010). Zaman zaman haklarına müdahale edilerek vergi tahsildarları ile sıkıntı yaşanmışsa da "sığırcık suyuna memur olmaları hasebiyle Ali es-Semerkandî hazretleri ahfadı başta âdet-i ağnam olmak üzere pek çok vergiden muafıtılar."⁶ Bu vergi muafiyeti, dışarıdan Şeyhler köyüne gelenler tarafından suistimal edilmiştir. Nitekim, bazı perakende hanelerin köye gelerek muafiyetten yararlanmaya başlamasından dolayı hazinenin zarara uğraması üzerine devlet, bunların ayrıştırılmasını dergah postnişini Ömer'den istemiştir.⁷

Bahsi geçen bu suyun isimlerinden biri her ne kadar "çekirge suyu" olsa da, bu suyun kerameti sadece çekirgelere karşı değildi. Belgelerden hareketle, çekirge dışında fare gibi kimi zararlı canlılara karşı da etkili olduğu söylenebilir.⁸ 1862 yılında Aspuzi kazasında yaşanan fare sıkıntısına çözüm, Ankara Sancağına bağlı Yabanabad kazasında türbesi bulunan Semerkandî'nin kerametlerinden biri olan ve çekirge suyu olarak bilinen suyun, kendisinin neslinden Şeyh Ahmet Efendi ile gönderilmesi olmuştur (BOA.A.}MKT.UM. 97/3). 1865 tarihinde ise fareler nedeniyle sıkıntılı bir dönem yaşayan Bolu bölgesinden sadarete gönderilen yazıda, yararı olduğu rivayet edilen Ankara'nın

⁶ BOA.BEO. 442/33127; BOA.MVL. 356/122; BOA.A.}MKT.DV. 153/16; BOA.BEO. 3776/283195; BOA.C..İKTS. 3938; BOA.C.ML. 549/22577; BOA.HAT. 1622/32; BOA.HAT. 268/15645.

⁷ BOA.DH.MKT. 1372/26, 12 Muharrem 1304 (11 Ekim 1886).

⁸ Osmanlı Devleti'nde fare problemleri için bkz. Demir 2012: 645-661.

Yabanabad kazası civarında bulunan çekirge suyunun ve bunu kullanabilecek bir şeyhin gönderilmesi talep edilmiştir (BOA.MVL. 716/35). 1872 yılında Hüdavendigâr'a bağlı Mihaliç kazası da fareler nedeniyle sıkıntıya düşmüştür. Mihaliç halkı ekonomik güçlerinin olmaması nedeniyle vekilleri Bekir Efendi aracılığıyla devletten farelerin def edilebilmesi için gereken ve Ankara dâhilinde bulunan gelincik suyunun⁹ taraflarına getirtilmesini talep etmiştir. Devlet, gelincik suyunun getirtilme masrafı olan iki bin gruşun mahalli mal sandığından ödenmesini kararlaştırmıştır (BOA.ŞD. 2864/34). Zararlı haşeratın ortadan kaldırılmasına yönelik her yıl devlet tarafından vilayetlere belirli ölçüde para ayrılmaktaydı. Örneğin, Cüneyn kazasında ortaya çıkan fare ve böceklerin imhası için Beyrut vilayeti tarafından 1904 yılı için öngörülen meblağ toplam beş bin gruştu (BOA.BEO. 2355/176590). Adana vilayetine fare ve böceklerin imhası için 1895 yılında ayrılan tahsisat ise elli bin gruş idi.¹⁰

Belgelerden anlaşıldığı üzere, çekirge şeyhleri ya çekirge afeti yaşanan bölgelerden devlet aracılığı ile gelen talep ya da şeyhlerin kendi aldıkları istihbarat üzerine devletten gerekli izni¹¹ alıp sıkıntı yaşanan yerlere sığırıcık suyunu götürerek dinî ritüelleri yapmaktaydılar.

Silistre tarafına gönderilen 14 Şaban 1263 (28 Temmuz 1847) tarihli yazıda istenen dört çekirge şeyhinin yapılan tahkikata göre gönderilmesine gerek olmadığı anlaşılmıştır. Ancak gelen haberlere göre çekirge tehlikesinin halen devam etmekte olduğu öğrenilince, bu şeyhlerin gönderilmesine karar verilmiş, fakat adı geçenlerin masraflarının talep edenlerce karşılanması gerektiği ifade edilmiştir (BOA.A.}MKT. 91/58). 30 Zilhice 1263 (9 Aralık 1847) tarihli yazıdan anlaşıldığı üzere aradan geçen yaklaşık dört aya rağmen istenilen çekirge şeyhlerinin Silistre'ye ulaşmadığı, çekirgelerin verdiği zararların daha da arttığı ve bu nedenle bir an önce bu konuda yardımcı olacak kişilerin gönderilmesi istenmektedir. Bu çerçevede Silistre valisine verilen cevapta, önceki vali ile yapılan yazışmalar çerçevesinde dört sığırıcık şeyhinin gönderilmiş olduğu ifade edilerek gereğinin yapılması istenmiştir (BOA.A.}MKT. 104/123).

1859 yılında Musul halkı da çekirge suyu ile çekirge şeyhi gönderilmesini devletten talep etmiştir. Nitekim, "Allah'ın bir hikmeti" olarak geçen sene Musul havalisine çekirge gelerek tohumunu bırakmış, bunlar canlanmadan önce bir hayli miktar toplanmış ise de hasat vaktine yakın çöl tarafından Musul ve nahiyelerine tekrar çekirgeler gelmiş, buğday ve arpaya fazla zarar ver-

⁹ Buradan hareketle, bahsi geçen suyun sığırıcık suyu, çekirge suyu dışında gelincik suyu olarak da isimlendirildiği anlaşılmaktadır.

¹⁰ BOA.ŞD. 519/14; BOA.BEO. 667/49972.

¹¹ 15 Ra 1284 (17 Temmuz 1867) tarihli belgeden anlaşıldığı üzere Sığırıcık suyunu izinsiz bir şekilde memâlik-i ecnebiyeye gönderen Şeyhler karyesi ahalisinden Hacı Osman ile arkadaşı Molla Halil'in yargılanmaları ahali vekili Ali Osman tarafından talep edilmektedir. Bkz. BOA.MVL. 536/110.

meden etraftaki dağlara çekilmiştir. Ortada dolaşan söylentilere göre Mayıs ayından evvel bu çekirgeler gelecek senenin hasadını mahvedecektir. Bu durum insanlar arasında tedirginliğe ve asayiş problemlerine de yol açmaktadır. Belgede ifade edildiğine göre otuz sene önce de benzer bir durum yaşanmış ve o zaman yaşanan bu problem Konya vilayetinden getirilen sığırcık suyu sayesinde çözülmüştür. Bu problemin çözümü sırasında Allah'ın izniyle suya tabi olan kuşların adeta savaşırçasına mevcut tehlikenin bertaraf edilmesine sebep olduğu defalarca tecrübe edilmiştir. Bu tecrübeden yola çıkarak bölgede yaşayan halkın verdiği dilekçelere dayanarak gelecek senenin mahsûlü yetişmeden kurtarmak için aynı suyun hadimleri ve ustasıyla birlikte bölgeye acil bir şekilde gönderilmesi talep olunmaktadır.¹² Bölge halkı tarafından talep edilen çekirge suyu şeyh Hacı Osman Efendi ve beş arkadaşı tarafından getirilmiş ve gerekli şekilde işlemler yapılmıştır. Bu “manevi tedbir”in yanında çekirge tohumlarının toplanması ve diğer teşebbüsler dahi yerine getirilmiştir. Çekirge şeyhleri, çiftçiler ve zenginler tarafından hoşnut edilmiştir.¹³

Çekirge suyu, sıkıntı yaşanan bölgelerden devlet aracılığı ile talep edilebildiği gibi, çekirge şeyhleri de çeşitli bölgelerde ortaya çıkan çekirge ya da haşeratla ilgili haberleri takip etmekteydi. Çekirge şeyhleri kendi aldıkları istihbarat üzerine gidecekleri zaman Dâhiliye Nezâreti'ne başvurarak gidecekleri bölge yöneticilerine kolaylık gösterilmesi için bir yazı yazılmasını talep etmekteydiler. Örneğin, Şeyh Ömer, Şeyh Hacı Ebubekir, Şeyh Hacı Abdullah Selanik ve Manastır'da zuhur eden çekirgelerin defî için o taraflara gideceğini beyan ederek “tarâf-ı âcizânemize dâir ve sâir vuku' bulacak umûr-ı mahsûsâmıza mu'âvenet ve safvetde hürmet ve ri'âyet-i lâzîmenin îfâsı husûsu için” Selanik valisine ve Manastır kazasına hitaben iki ayrı yazı yazılmasını istihbarat etmişlerdir.¹⁴ Bir başka örnekte ise, Tekfurdağı havalisinde çekirge ortaya çıktığı istihbaratını alan çekirge şeyhleri, mübarek suyu “teberrüken” (uğur sayarak) kullanmak üzere bölgeye götürmek ve bu konuda o bölgede kendilerine gerekli kolaylığın sağlanması için Tekfurdağı mutasarrıflığına yazı yazılmasını Dâhiliye Nezâreti'ne verdikleri 16 Haziran 1914 tarihli dilekçe ile talep etmişlerdir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti'nden Tekfurdağı mutasarrıflığına 3 Haziran 1330 (16 Haziran 1914) tarihinde yazı yazılmış ve gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmiştir.¹⁵ Bir başka belgede çekirgelerin def ve izalesi için camilerde dua okumak¹⁶ üzere Konya ve Ankara taraflarına gideceklerinden bahisle kendilerine kolaylık sağlanması için gerekli yazışmanın yapılması Şeyh

¹² BOA.A.}MKT.UM. 354/56, 27 Şevval 1275 (30 Mayıs 1859).

¹³ BOA.A.}MKT.UM. 387/39, 1 C 276 (26 Aralık 1859)

¹⁴ BOA.A.}DVN. 51/6, 12 Za 1265 (29 Eylül 1849).

¹⁵ BOA.DH.İD. 102/40, 3 Haziran 1330 (16 Haziran 1914).

¹⁶ BOA.DH.MKT. 1470/12.

Mustafa ve Ali Efendi tarafından 1 Haziran 1330'da (14 Haziran 1914) verilen dilekçe ile istenmiş ve bu konudaki yazı Ankara ve Konya'ya 2 Haziran 1330 (15 Haziran 1914)'da yazılmıştır. 2 Mayıs 1330 (15 Mayıs 1914) tarihli bir başka dilekçede mevrû'âta ârız olan haşeratın def ve tenkili için İzmir vilayetine gideceklerinden bahisle kolaylık için bir yazı yazılması çekirge şeyhleri tarafından talep olunmuştur. 18 Mart 1330 (31 Mart 1914) tarihli dilekçede ise Trabzon'a gideceklerini ifade eden Şeyh Mehmed Ali ve arkadaşı Mustafa Dede izin ve kolaylık için yazı istemiştir. 16 Mart 1330 (29 Mart 1914) tarihli dilekçede Aydın ve Hüdavendigâr vilayetleri ile Biga cihetlerinde pek çok çekirge tohumu olduğu haber alındığından o tarafa gitmek için tavsiyename verilmesi talep olunmuştur. Bunun üzerine Aydın, Hüdavendigâr vilayetleriyle Kal'a-i Sultaniye ve Karesi mutasarrıflıklarına yazılan 16 Mart 1330 (29 Mart 1914) tarihli yazıda Ahmed Hamdi ve arkadaşı Musa Efendi'ye kolaylık sağlanması istenmiştir. 26 Teşrin-i Sani 1328 (9 Aralık 1912) tarihinde verdikleri dilekçede Aydın, Konya ve Adana vilayetleri tarafına gideceklerinden bahisle kolaylık sağlanmasına yönelik yazı talebine karşılık, aynı tarihte Dahiliye Nezâreti tarafından yazılan yazıda Şeyh Mehmed Naim, Yusuf Sofu ve Osman Efendilere gerekli kolaylığın sağlanması ifade edilmiştir (BOA.DH.İD. 102/40).

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Balkanlar'dan, Ortadoğu'ya, Kuzey Afrika'dan Kafkaslar'a çekirge ve benzeri afet yaşanan bölgelerden gelen çekirge/sığırcık suyu talebi ya da çekirge şeyhlerinin aldıkları istihbarat üzerine talebe karşılık verilmekteydi. Selanik,¹⁷ İşkodra, Yanya,¹⁸ Manastır,¹⁹ Üsküb,²⁰ Midillü, Gelibolu,²¹ Cezair-i Bahr-i Sefid,²² Aydın,²³ Edirne,²⁴

¹⁷ BOA.DH.MKT. 580/59, 21 Ağustos 1318 (3 Eylül 1902); BOA.DH.MKT. 1153/13, 25 Şubat 1322 (10 Mart 1907).

¹⁸ BOA.DH.MKT. 580/59, 21 Ağustos 1318 (3 Eylül 1902); BOA.DH.MKT. 1470/12, 1 Rebiülevvel 1305 (17 Kasım 1887).

¹⁹ BOA.DH.MKT. 580/59, 21 Ağustos 1318 (3 Eylül 1902), BOA.DH.MKT. 2065/15, 3 Receb 1311 (10 Ocak 1894); BOA.DH.MKT. 1471/1, 9 Kanun-ı evvel 1303 (21 Aralık 1887); BOA.DH.MKT. 1153/13, 25 Şubat 1322 (10 Mart 1907).

²⁰ BOA.DH.MKT 580/59, 21 Ağustos 1318 (3 Eylül 1902); BOA.DH.MKT. 1612/83, 3 Şaban 1306 (4 Nisan 1889); BOA.DH.MKT 1153/13.

²¹ BOA.DH.MKT. 770/31, 13 Eylül 1319 (26 Eylül 1903).

²² BOA.DH.MKT. 1380/122, 28 S 1304 (26 Kasım 1886).

²³ BOA.DH.MKT. 1380/122, 28 S 1304 (26 Kasım 1886); BOA.DH.MKT. 1454/25, 24 Muharrem 1305 (12 Ekim 1887).

²⁴ BOA.DH.MKT. 1404/82, 2 Mart 302 (14 Mart 1886); BOA.DH.MKT. 1153/13, 25 Şubat 1322 (10 Mart 1907).

Erzurum,²⁵ Trabzon,²⁶ Trablusgarb,²⁷ Haleb, Diyarbekir, Musul,²⁸ Beyrut, Kudüs,²⁹ Suriye,³⁰ Konya,³¹ Bitlis,³² Bursa, İzmir, Kal'a-i Sultaniye,³³ Karesi,³⁴ Hüdavendigar,³⁵ Menteşe³⁶ ve Kırım³⁷ çekirge şeyhlerinin yaşanan afetlere çözüm bulmak amacıyla çekirge/sığircık suyu götürdükleri bölgelere örnek olarak verilebilir.

Devlet, yaptıkları hizmet dolayısıyla çekirge şeyhlerine gerekli kolaylığı sağlamaktan geri durmamıştır. Bu kolaylık afet bölgesine gitmek üzere olan çekirge şeyhlerine münasip miktar yol harçlığı³⁸ olabildiği gibi ulaşım araçlarından meccanen yani parasız olarak yararlanma imkânı³⁹ veya iâşe sağlama⁴⁰ da olabilmekteydi. Hattı zatında çekirge şeyhleri afet bölgelerinde yaptıkları hizmet karşılığında ücret de almakta oldukları belgelere yansımaktadır. Örneğin, Tokat şeriye sicilinde bulunan 13 Şevval 1240-2 Zilkade 1241 (2 Nisan 1825-8 Haziran 1826) tarihli bir salyane kaydında sığircık suyu getiren şeyhlere verilen mebâliğ ve yevmiyeleri başlığı altında 45 gruş kaydedilmiştir (Tokat Şeriye Sicili 30: 37). Musul bölgesi halkı tarafından talep edilen çekirge suyunu getiren çekirge şeyhleri, çiftçiler ve zenginler tarafından hoşnut edilmiştir.⁴¹

²⁵ BOA.DH.MKT. 1495/92, 4 Receb 1305 (17 Mart 1888); BOA.DH.MKT. 1663/65, 8 Safer 1307 (4 Ekim 1889).

²⁶ BOA.DH.MKT. 1495/92, 4 Receb 1305 (17 Mart 1888); BOA.DH.MKT. 1663/65, 8 Safer 1307 (4 Ekim 1889).

²⁷ BOA.DH.MKT. 1645/54, 6 Zilhicce 1306 (3 Ağustos 1889).

²⁸ BOA.DH.MKT. 1665/17, 13 Safer 1307 (9 Ekim 1889).

²⁹ BOA.DH.MKT. 1751/76, 28 Zilhicce 1307 (15 Ağustos 1890).

³⁰ BOA.DH.MKT. 1751/76, 28 Zilhicce 1307 (15 Ağustos 1890); BOA.DH.MKT. 1463/70, 29 Safer 1305 (16 Kasım 1887).

³¹ BOA.DH.MKT. 1869/27, 13 Safer 1309 (18 Eylül 1891).

³² BOA.DH.MKT. 1663/65, 8 Safer 1307 (4 Ekim 1889).

³³ BOA.DH.MKT. 2649/60, 11 Şevval 1326 (6 Kasım 1908).

³⁴ BOA.DH.MKT. 1455/38, 29 Muharrem 1305 (17 Ekim 1887).

³⁵ BOA.DH.MKT. 1869/59, 3 Eylül 308 (15 Eylül 1892).

³⁶ BOA.DH.MKT. 514/36, 13 Mayıs 1318 (26 Mayıs 1902).

³⁷ 1823 ve 1891 yıllarında Kırım'da yaşanan çekirge afeti üzerine özden yeteri miktarda su almak üzere Kırım'dan Yabanabad'daki tekkeye gelenler olmuştur. Bkz. BOA.DH.MKT. 1822/83; BOA.HAT. 732/34768-A-B-C.

³⁸ BOA.DH.MKT. 2065/25, 31 Kanun-ı evvel 1309 (12 Ocak 1894).

³⁹ BOA.BEO. 201/15059, 5 Mayıs 309 (17 Mayıs 1893).

⁴⁰ Çekirge suyu veren şeyh efendiler için Edirne'ye varınca günlük iki vakiyyelahm (et) verilmesine dair 9 RA 1109 (25 Eylül 1697) tarihli tezkire, BOA.İE.ML. 69/5648. Vakiyye: 400 dirhemlik tartı. 1 dirhem 3,207 gr. Buna göre 800x3,207: 2 kg 565 gram.

⁴¹ BOA.A.}MKTUM. 387/39, 1 C 276 (26 Aralık 1859).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde başta çekirge olmak üzere haşerelerin neden olduğu sorunlar sebebiyle halk önemli sıkıntılar yaşamıştır. Yaşanan sıkıntılara gerek halk gerek devlet tarafından çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Alınan önlemlerden birisi de çekirge/sığırcık suyudur. İşe yaradığı düşünülen ya da belgelerden hareketle işe yaradığı anlaşılan bu suyun Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde var olduğu görülmektedir. Fakat bunlar içerisinde en sık kullanılan ve günümüze kadar varlığını sürdüren Şeyh Ali Semerkandi'nin kerametiyle ortaya çıkan ve Şeyhler köyünde bulunan sudur. Bu su, çekirge şeyhleri vasıtasıyla, haşereler nedeniyle problem yaşanan bölgeye götürülmekte ve bazı dinî ritüellerle birlikte haşerelerin bulunduğu yerlere serpilmekteydi. Bu suyun kerameti olarak ortaya çıkan sığırcık kuşları vasıtasıyla haşereler ortadan kalkmaktaydı. Belgelerden anlaşıldığı üzere, çekirge şeyhleri ya çekirge afeti yaşanan bölgelerden devlet aracılığı ile gelen talep ya da şeyhlerin kendi aldıkları istihbarat üzerine devletten gerekli izni alıp sıkıntı yaşanan yerlere sığırcık suyunu götürerek dinî ritüelleri yapmaktaydılar. Anadolu başta olmak üzere Balkanlar'dan, Ortadoğu'ya, Kuzey Afrika'dan Kafkaslar'a çekirge ve benzeri afet yaşanan bölgelerden gelen çekirge/sığırcık suyu talebi çekirge şeyhleri tarafından karşılanmaktaydı. Devlet, yaptıkları hizmet dolayısıyla çekirge şeyhlerine gerekli kolaylığı sağlamaktaydı.

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

- Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.):* 201/15059; 442/33127; 667/49972; 2355/176590; 3776/283195.
Cevdet İktisat (C.İKTS.): 39/1938.
Cevdet Maliye (C.ML.): 549/22577.
Dâhiliye İdâre (DH. İD.): 102/40.
Dâhiliye Mektûbi Kalemî (DH. MKT.): 514/36; 580/59; 770/31; 1153/13; 1372/26; 1380/122; 1404/82; 1454/25; 1455/38; 1463/70; 1470/12; 1471/1; 1495/92; 1612/83; 1645/54; 1663/65; 1665/17; 1751/76; 1822/83; 1869/27; 1869/59; 2065/15; 2065/25; 2649/60.
Hatt-ı Hümayûn (HAT.): 268/15645; 732/34768-A-B-C; 1622/32.
İbnülemin Maliye (İE. ML.): 69/5648.
Meclis-i Vâlâ (MVL.): 356/122; 536/110; 716/35.
Sadâret Deavî Evrakı (A.}MKT. DV.): 153/16.
Sadâret Divân Kalemî Evrakı (A.}DVN.): 51/6.
Sadâret Mektûbi Kalemî (A.}MKT.): 91/58; 104/123.
Sadâret Mektûbi Umûm Vilâyât Evrakı (A.}MKT.UM.): 97/3; 354/56; 387/39.
Şurâ-yı Devlet (ŞD.): 519/14; 2864/34.

Şeriye Sicilleri:

- Manisa Şeriye Sicili (MŞS):* 1.
Tokat Şeriye Sicili (TŞS): 30.

b. Basılı Eserler

- Aydiner, Mesut (2007). “Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtık ve Alınan Tedbirler”, *OTAM* 19, s.123-138.
- Balamir, Süleyman. “Yakın Doğuda Çöl Çekirgesi Durumu”, (Erişim tarihi: 2 Ağustos 2013), <<http://www.bitkikorumabulteni.gov.tr/index.php/bitki/article/viewFile/559/515>>, s.14-26.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (t.y.). *Kurânı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, C.2, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Demir, Alpaslan (2012). “Mice Problems in the Ottoman Empire and Mice Invasion in Tırhala in 1866”, (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2013), <<http://ecs.epoka.edu.al/index.php/ibac/ibac2012/paper/view/567/545>>, s.645-661.
- Emecen, Feridun (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdoğan, Abdülkerim (2010). *Şeyh Ali Semerkandi ve Sığircık Suyu*, Ankara: Reyhan Yayınları.
- Erler, Mehmet Yavuz (2010). *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, İstanbul: Libra Yayınları.

- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, (Erişim tarihi: 12 Eylül 2013), <<http://www.sevde.de/marifetname/bolum24.htm>>.
- Gül, Abdulkadir (2009). “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/9, s.144-158.
- Gönüllü, Ali Rıza (2012). “Konya Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866-1917)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, s.1-41.
- Jenings, Ronald C. (1988). “The Locust Problem in Cyprus”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 2, Vol. 51, s.279-313.
- Karademir, Zafer (2013). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Darlık Ekonomisi ve Kıtıklar (1560-1660)”, yayımlanmamış doktora tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Kılıç, Orhan (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Namdar Rahmi (1934). “Çekirge Suyu”, *Taşpınar* 16, s.80-82.
- (1934). “Çekirge Suyu”, *Taşpınar* 18, s.114-116.
- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (1993). C.2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)* (1987), Çev. Hrant D. Andreasyan, Not. Edouard Dulaurer / Çev. M. Halil Yinanç, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- White, Sam (2012). *Osmanlı’da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, İstanbul: Alfa Yayınları.

ABSTRACT

A Precaution Against Insects in the Ottoman Empire: Grasshopper Water

Mankind has suffered times of trouble because of natural disasters and has sought protection through supernatural and religious rituals. Damage inflicted by insects such as the grasshopper is also considered to be a disaster. Throughout history, grasshopper invasions have caused a great deal of suffering. Such invasions, sometimes characterized as the punishment of God, have resulted in famines, the elimination of whole villages and death. Because of the adverse effect of grasshoppers on the economy by crop destruction, people tried to take measures against it such as “grasshopper water”. Also known as “starling water”, “grasshopper water” was used during the period of the Ottoman Empire. In this study, “grasshopper water”, which was used not only against grasshoppers but also against other insect pests as well, is evaluated in the light of Ottoman archives.

Keywords: Natural disaster, grasshopper, Ottoman, grasshopper water, starling water

